

FURÛK ESERLERİNDE GÖSTERGE TÜRLERİ

Şeyma Gülsüm ÖNDER

seyma91onder@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7534-3580>

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received/Makale Geliş Tarihi:04/06/2022 Accepted/Kabul Tarihi: 19/08/2022

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1126074>

FURÛK ESERLERİNDE GÖSTERGE TÜRLERİ

ÖZ

Göstergebilimin kurucusu Charles Sanders Peirce (1839-1914), gösterge türlerini varlık kategorilerine göre sistematik olarak tasnif eder. Peirce, soyut lafızların ancak birer gösterge olarak incelendiğinde açık anlamlarına ulaşacağını savunur. O, gösterge analizi yöntemi ile soyut kavramların, benzerlerine nazaran anlamsal farkını ortaya koyan özgün bir anlama metodu önerir. Bu açıdan Peirce'ün gösterge teorisi ile yakın anlamlı kelimelerin anlam farklarını inceleyen furûk ilmi arasında irtibat kurulabilir. Peirce göstergebiliminde, temsil eyleminin fâili olan göstergenin müstakil bir olgu olarak bilimsel anlamda incelenmesi ve tasnifi sistematik bir model sunması açısından önemlidir. Bu bağlamda furûk eserlerinde temsil anlamı taşıyan lafızlar arasındaki anlam farklarından hareketle İslam âlimlerinin gösterge olgusuna bakışı izlenebilir. Dolayısıyla bu çalışmada furûk eserlerinde zikredilen gösterge türlerinin bulunması ve tasnif edilmesi hedeflenmiştir. Buna göre makalenin birinci bölümünde furûk ilmi ile göstergebilim ilişkisine değinilmiş ve Peirce'ün gösterge türleri, bir model teşkil etmesi bakımından açıklanmıştır. İkinci bölümde ise temsil anlamı taşıyan kelimeler arasındaki semantik farklardan hareketle İslam âlimlerinin zikrettiği gösterge türleri tasnif edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belagati, Göstergebilim, Furûk ilmi, Delâlet, Peirce.

THE CLASSIFICATION OF SIGNS IN FURÛQ LITERATURE

Peirce (1839-1914), systematically classifies sign types according to the categories of being. He argues that abstract concepts can reach their clear meanings only when they are examined as signs and proposes a unique understanding method that reveals the difference of abstract concepts from other words. In this respect, a connection can be established between Peirce's semiotics and the science of furûq, which examines the meaning differences of closely related words. In Peirce semiotics, classification of the signs, which is the agent of the act of representation, as an independent phenomenon is important in terms of presenting a systematic model. In this context, the viewpoint of Islamic scholars on sign can be followed, based on the differences in meaning between the concepts that have the meaning of representation in the works of furûq. Therefore, in this study, it is aimed to find and classify the signs mentioned in furûq. Accordingly, in the first part, the relationship between the furûq and semiotics is mentioned and Peirce's sign types are explained in terms of being a model. In the second part, based on the semantic differences between the words that have the meaning of representation, the signs mentioned by Islamic scholars are classified.

Keywords: Arabic language and literature, Semiotics, al-Furûq, ad-Dalâla, Peirce.

GİRİŞ

Sözlük anlamı itibariyle *iki şeyi birbirinden ayıran özellik* şeklinde tanımlanabilecek fark kelimesinin çoğulu olan furûk,¹ terim olarak yakın veya benzer anlamlı lafızların dakik tanımlarla ayrıldığı ilme denir.² Başlangıçta insanların diğer canlılarla aynı fonksiyona sahip organlarının isimleri veya sıfatlarını ayırt etmek için kullanılan furûk ilmi, sonraları dilin bozulma endişesi ve anlam inceliklerini ortaya koyarak Arap dilinin zenginliğini göstermek amacıyla geliştirilmiştir.³

Dilde terâdüf fikrini benimseyenler olduğu gibi reddedenler de bulunmaktadır. Bu fikrin Arap dili açısından ilk defa Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ında lafız-anlam ilişkisinin bir özelliği olarak lafız taksiminde ele alındığı bilinmektedir. Buna göre lafız türleri; lafızların ve anlamların birbirinden farklılaşması (tebâyün), iki farklı lafzın aynı anlamı taşıması (terâdüf) ve lafızların aynı, anlamların farklı oluşu (tezâd) şeklinde sıralanabilir.⁴ Bu taksimi kabul edenler olduğu gibi terâdüf dilden tamamen çıkararak veya cüzî terâdüf kabul edenler de bulunmaktadır. Terâdüf tamamen reddeden veya cüzî olarak var olduğunu savunanların furûk fikrini benimsedikleri bilinmektedir.⁵

Furûk ilminin tarihî seyrine ilişkin detaylı bir anlatım sunan Kara, terâdüf çalışmalarının Hicrî II. asırda müterâdif olarak kabul edilen kelimelerin bir araya getirildiği risaleler ile başladığını ancak daha sonra İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) ilk defa bu olguya itirazı ile farklı bir yöne evrildiğini zikreder. Kara, sözlerine dil âlimlerinin eserlerinde mezkûr itiraza atıflar yaparak⁶ veya kelimeler arasındaki farkları ortaya koyan eserler⁷ kaleme alarak furûk ilmini geliştirdiklerini ilave eder.⁸

Furûk ilmi ile ilgili eserler bu ilmin kapsamı, konusu, tarihi, İslami ilimlerdeki uzantıları bağlamında yazılmıştır. Bunlar; klasik ve modern eserler olarak iki sınıfta incelenebilir. Klasik eserlere Ebû Hilâl el-'Askerî'nin (ö. 400/1009'dan sonra) *el-Furûku 'l-lügaviyye*'si, Ali b. İsmail el-Kâdî'nin (ö. 422/1031) şer'î ve lugavî farkları ele aldığı usul ve dil eseri olarak nitelenebilecek *el-Furûku 'ş-şer' iyye ve 'l-lügaviyye inde İbn Kayyim el-Cevziyye*'si, Cüveynî'nin (ö. 438/1047) *el-Cem' ve 'l-fark: Kitâbü 'l-furûk* eseri, Kârâfi'nin (ö. 684/1285) *Kitâbu 'l-furûk*'u, Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Mu'cemu 't-ta'rifât*'ı, Kefevî'nin (ö. 1095/1684) *el-Külliyât* adlı eseri ve İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Furûk-ı Hakkı*'sı örnek verilebilir. Bunlardan Cüveynî, Kârâfi ve İsmâil Hakkı gibi bazı furûk yazarlarının, eserlerinde temsil kavramı taşıyan kelimelere yer vermediği görülmüştür. Modern eserlere ise Muhammed el-Haydarî'nin (ö. 1315/1897) harfleri aynı, hareketleri farklı kelimeler arasındaki farkları incelediği *el-Menhel fi 'l-furûki 'l-lugaviyye*'si, Türkçe furûk eserlerinden Müstecâbizade'nin (ö. 1336/1917) *Furûk-ı Elfâz*'ı, el-Eb Henri Lammens Yesûî'nin (ö. 1356/1937) öğrencilerin dilde eş anlamlı olarak kabul edilen kelimelerin anlam açısından farklarını öğrenmesi için yazdığı *Ferâidü 'l-lüga*'sı ve son olarak Muhammed Dâvûd'un (1956-) Kur'ân'da geçen yakın anlamlı kelimeler arasındaki farkları ele aldığı *Mu'cemu 'l-furûk fi 'l-Kur'ân*'ı örnek olarak verilebilir. Ayrıca Arap dilbiliminde furûk ilmi ve terâdüfün tarihsel süreci, Kuran ilimlerinden bir ilim olma imkanı gibi furûka ilişkin konularda çalışmaları olması ve bazı furûk kitaplarının tahkikini yapması açısından Ömer Kara zikredilmelidir.

1 Hulusi Kılıç, "Furûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 13/222.

2 Muhammed Ferid Abdullah, *Mu'cemu 'l-furûk fi 'l-meânî* (Beyrut: Dârü'l-Mevâsim, ts.), 7.

3 Kılıç, "Furûk", 13/222-223.

4 Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Harisî Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1408-1988), 1/24.

5 Terâdüf ve furûk olgularına karşı İslâm âlimlerinin görüşleri için bk. Muhammed Nureddin el-Müneccid, *et-Terâdüf fi 'l-Kur'ânî 'l-Kerîm (Beyne'n-nazariyye ve 't-tatbîk)* (Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsir, 1417-1997), 37-71.

6 Örnek olarak bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Edebü 'l-kâtib* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408-1988), 23-40.

7 Örnek olarak bk. Ali Ekber b. Mahmûd Necefî, *et-Tuhfetü 'n-nizâmiyye fi 'l-furûki 'l-istilâhiyye* (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1339-1921); İsmail Hakkı Bursevî, *Furûk-ı hakkı* (Dersâdet: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1890); Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl el-'Askerî, *el-Furûku 'l-lügaviyye* (Kâhire: Dârü'l-İlm ve's-Sekâfe, 1417-1997).

8 Ömer Kara, "el-Furûku 'l-Lügaviyye'nin Bir Kur'ân İlimi Olma İmkânı Üzerine", *Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlü*, ed. Bilal Gökçür vd. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi, 2009), 247-248.

Bu çalışmanın konusuyla ilgili Hacer Tutar Demir'in "*Ebû Hilal el- 'Askerî'nin el-Furûku'l-Lügaviyye Adlı Eserinde Delâlet Anlayışının Yansımaları*" başlıklı bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Yazar tezinde, 'Askerî'nin furûk eserini lafzın manaya delâleti bağlamında incelemiştir. 'Askerî'nin aralarındaki farkları ortaya koyduğu kelimeleri hangi kriterlere göre belirlediğini, mezkûr eserden hareketle vermeye çalışan Demir, bunları yine müellifin aynı eserinden alıntılarla örneklendirmiştir. Bu makalenin söz konusu tezden farkı, 'Askerî'nin eseri merkezde olmak üzere diğer furûk eserleri de dikkate alınarak yalnızca temsil anlamı taşıyan lafızlar arası anlam farklarından istifade edilerek ulaşılan gösterge türlerinin ortaya konması ve tasnif edilmesidir.

Furûk eserleri, yakın anlamlı kelimelerin aralarındaki farkları belirginleştirmek için bazı kavramsal üst başlıklar belirlemiştir. Görüldüğü kadarıyla furûk eserleri, bunu yaparken aynı zamanda olgunun kendisine ilişkin önemli bilgiler de vermiştir. Bu durum, bir lafzın işaret ettiği anlamların özneliği ile yani aslında gösterge olması bakımından biricikliği ile ilişkilendirilebilir. Buradan hareketle göstergebilim ile furûk ilminin ilişkisi incelenebilir.

1. FURÛK İLMİ VE GÖSTERGEBİLİM İLİŞKİSİ

Kendisi dışında bir başka şeyin yerine geçerek onun varlığını temsil etmek amacıyla dil içinde ve dil dışında bulunan bütün göstergeleri inceleyen bilim dalına göstergebilim denir.⁹ Konusu itibariyle edebiyat, sanat, matematik, coğrafya, din bilimleri, sosyoloji, psikoloji gibi birçok bilim dalını ilgilendiren göstergebilim, bu alanlarda kullanılan terimlerin işaret ettikleri nesnelere veya mefhumları, bilimsel bir metotla ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.¹⁰

Dilsel göstergeleri (kelime, cümle, paragraf, metin vd.) felsefe bilimlerinden ayrı, mutlak kendilikleri bakımından inceleme konusu olarak seçen Saussure (1857-1913), dilbilimin kurucusudur. Dil içindeki unsurları birer gösterge olarak incelemesi ve gösterge olgusuna ilişkin araştırmaların yapılmasını gerekli gördüğü bir bilim dalı olarak göstergebilimi önermesi nedeniyle aynı zamanda bu bilimin kurucusu olarak zikredilir. Diğer yandan kendisiyle aynı dönemde yaşamış filozof Peirce ise mantık ilminden hareketle düşünceleri belli bağlamda bir nesne veya anlama işaret eden göstergeler olarak değerlendirdiğinden göstergebilimin kurucuları arasında yerini alır. Göstergebilim, teorik olarak iki kurucu ismin görüşleri ekseninde gelişse de göstergelerin her alanda karşımıza çıkması onun, uygulama yönüyle çok geniş bir alana sahip olması nedeniyledir. Ayrıca bir bilim dalı olarak kendi içinde farklı ekollere ve düşüncelere yer vermektedir. Ancak bu ekollere burada değinilmeyecek, makalenin konusu itibariyle yalnızca Peirce'ün gösterge anlayışı ele alınacaktır.

Göstergeyi, belli bir zemin veya bağlamda başka bir şeyin yerine geçerek onu simgeleyen şey olarak tanımlayan Peirce, bu işlemi semiyozis (semiosis) olarak isimlendirir. Gösterme eyleminin unsurlarını gösterge (sign), nesne (object), yorumlayan düşünce (interpretant) ve zemin şeklinde (ground) sıralar.¹¹ Yukarıda verilen tanıma göre nesne, göstergenin, temsil etmek için yerine geçtiği şey olurken zemin ise bu işlemin gerçekleştiği bağlamı ilgilendiren her şeyi kapsamaktadır. Buna binaen yorumlayan düşünce, göstergenin nesnesine belli bir zeminde işaret etmesi neticesinde tezahür eden anlam veya anlamlar bütünüdür.¹² Peirce, semiyozise dâhil olan unsurları (gösterge, nesne, yorumlayan düşünce) türlere ayırmıştır. Bunlardan yalnızca gösterge türleri, çalışmanın konusunu ilgilendirdiğinden dolayı sonraki bölümlerde zikredilecektir.

Gösterge teorisini, mantık bilimi ekseninde soyut kavramların açık anlamlara kavuşması ile irtibatlandıran Peirce'e göre bir lafız, gerçek anlamını ancak semiyozis sürecine dahil edildiğinde bulur. Ona göre yakın anlamlı lafızların anlam farklarının -birer gösterge olmaları açısından- bilinmesi de buna bağlıdır. Bu

9 Bronwen Martin - Felizitas Ringham, *Key Terms in Semiotics* (New York: Continuum, 2006), 172, 175; Mehmet Rifat, *Göstergebilimin ABC'si* (İstanbul: Say Yayınları, 2009), 11.

10 Faysal el-Ahmer, *Mu'cemü's-simyâyyât* (Beyrut: Darü'l-'Arabiyye li'l-'Ulûm, 2010), 8.

11 Charles Sanders Peirce, *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, ed. John Deely (PDF: Cambridge: Harvard University, 1994), 5/484.

12 Peirce, *The Collected Papers*, 1994, 1/553.

düşüncesini aynı zamanda pragmatik maksim¹³ yani anlam belirleme ölçütü ile açıklayan Peirce'e göre her bir gösterge, nesnesi ve yorumlayan düşünceleri ile diğerlerinden ayrılmaktadır.¹⁴

Peirce gösterge, nesne, yorumlayan düşünce ve zemin olarak unsurlarını belirlediği temsil eylemi veya kendi ifadesiyle semiyozisin gerçekleşme keyfiyetini, her bir unsurun türlerini belirleyerek açıklamıştır. Buna göre gösterge, nesne ve yorumlayan türlerini öncelikle kendi geliştirdiği varlık kategorileri¹⁵ ile irtibatlandırarak ortaya koyduktan sonra bunlara başka türler de ilave etmiştir.

Peirce, yukarıda zikredilen üç tür dışında göstergenin nesnesi ve yorumlayan türlerinin buldukları varlık kategorilerine göre oluşan türleri de zikretmiştir. Ona göre bu türler çoğaltılabilir.

	Birincilik Kategorisi (Firstness)	İkincilik Kategorisi (Secondness)	Üçüncülük Kategorisi (Thirdness)
Gösterge (Sign)	Nitel Gösterge (Qualisign)	Tekil Gösterge (Sinsign)	Kural Gösterge (Legisign)
Nesne (Object)	İkon (Icon)	Belirtke (Index)	Sembol (Symbol)
Yorumlayan (Interpretant)	Terim (Rhema)	Önerme (Proposition)	Kanıt (Argument)

Tablo 1: Peirce'ün Gösterge Türleri¹⁶

Kendisinden başka bir şeyin yerine geçerek onu belli bir zeminde belli yorumlayan düşünceleri ortaya çıkarmak üzere temsil eden gösterge, işaret ettiği nesnesine benzerliği açısından ikon olarak isimlendirilmiştir.¹⁷ Buna bir portre örnek verilebilir. Nitekim işaret ettiği kişiye sadece fiziksel niteliklerine benzemek suretiyle onun göstergesi olmuştur. Nesnesi olmadan varlığı anlamsızlaşan bir diğer gösterge türü ise indekstir. Buna rüzgargülü örneği verilebilir. Zira rüzgar ile rüzgar gülü arasında doğrudan bir irtibat vardır.¹⁸ Bir gösterge olarak işlevi ve varlığı, rüzgarın varlığına bağlıdır. Göstergenin üçüncü türü olan semboller ise kendilerini anlamlandıran veya yorumlayan bir zihin olmaksızın var olamayanlardır.¹⁹ Bunlara dildeki kelimeler örnek olarak verilebilir. Zira bir kelime, sadece kullanıldığı dile aşina bir zihnin anlamlı bir varlık olarak algıladığı ve bildiği bir şeydir.

Renk, koku gibi henüz bir nesne ile buluşmadan önce niteliğinden söz edilebilecek göstergelere nitel gösterge denirken²⁰ söz konusu niteliğin özel bir yerde ve zamanda belli bir nesneye bitişmesine tekil gösterge denir. Kural göstergeler ise uzlaşma sonucu ortaya çıkan genel-geçer göstergelerdir.²¹ Buna örnek marife (♫) takısının kullanımı verilebilir. Bir metinde bir paragrafın bir cümlesinde bitiştiği kelimeyi o yer ve zamana özel kılarak tekil gösterge olmakta ancak genel olarak marifelik takısının özellikleri hakkında kendisinden bahsedilirken kural göstergeye dönüşmektedir.

13 Soyut lafızların anlamını belirleme üzerine geliştirilen bir anlam metodu olup düşünce, inanç ve alışkanlık olgularının sırayla varlık bulduğu bir sistem üzerine bina edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Peirce, *The Collected Papers*, 1994, 1/389-396.

14 Peirce, *The Collected Papers*, 1994, 5/389.

15 Varlık kategorileri Peirce'ün gösterge anlayışının bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Varlığın bütününe üç türde kategorize etmiştir. Bunlardan birincil varlık kategorisi, bir şeyin nitelik veya saf halde bulunuşu olarak tanımlanırken buna bir melodinin bestelenmeden ve dile dökülmeden önceki varlığı örnek olarak verilir. İkincil varlık kategorisi ise bir şeyin saf halde bulunuşunun ardından dünyaya gelmesi ve nesnel olarak var olmasıdır. Buna aynı örnek üzerinden melodinin bir beste haline getirilmesi denebilir. Son olarak üçüncül varlık kategorisi ise diğer kategorilerden sonra gelerek bir şeyin zihne hitap etmek suretiyle temsile konu olmasıdır. Buna beste olarak kağıda dökülmüş melodinin seslendirilmesi sonrası dinleyenlerde bir çağrışım yapacak şekilde belli anlamları temsil etmesi örnek verilebilir. Bu kategorileri, semiyozis unsurlarının tasnifinde kullanan Peirce, her bir kategoriye göre gösterge, nesne ve yorumlayan düşüncenin üçer tane olmak üzere türlerini belirlemiştir. Bk. Şeyma Gülsüm Önder, *Peirce'ün Göstergebilim Anlayışı Açısından Kızb (Yalan) Kavramı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 17-19.

16 Cobley - Jansz, *İlmü'l-'alâmât*, 37.

17 Peirce, *The Collected Papers*, 1994, 2/299.

18 Peirce, *The Collected Papers*, 1994, 2/306.

19 Peirce, *The Collected Papers*, 1994, 1/558.

20 Önder, *Peirce'ün Göstergebilim Anlayışı Açısından Kızb (Yalan) Kavramı*, 32.

21 Önder, *Peirce'ün Göstergebilim Anlayışı Açısından Kızb (Yalan) Kavramı*, 33.

Terim, nesnesinden ayrı bir varlık düzleminde bulunarak onu gösteren kavramlara denir.²² Önerme, nesnesini olumlanabilir veya olumsuzlanabilir bir anlam için temsil eden göstergedir. Dolayısıyla doğrulanıp yanlışlanabilir özelliktedir.²³ Kanıt ise akıl yürütme (tümevarım, tümdengelim) yoluyla gerçekleşen bilimsel bilgiye götüren göstergedir.²⁴ Buna göre bir önermede bulunan kelime veya terkipler terim olurken konu ve yüklemden oluşan yapı önerme, iki önerme ile bir sonuçtan meydana gelen bilgi ise kanıttır.

Peirce'ün göstergenin yorumu ve analizine ilişkin olarak yukarıda verilen soyut lafızların anlamlarını belirlemeye ilişkin görüşü genellikle dil ilimlerinde, bunun yanı sıra fıkıh usulü, kelim gibi İslami ilimlerde de bir araç olarak kullanılan, yakın anlamlı kelimeler veya terimler arasındaki farkları konu edinen furûk ilmi²⁵ ile irtibatlandırılabilir. Zira fark kelimesinin çoğulu furûk, sözlük anlamı ile terim anlamı örtüşecek şekilde yakın anlamlı görülen kelimelerin farklarını ortaya koyan bir ilim olarak her bir lafzı biricik kılmaktadır. Bu durum Peirce'ün her göstergenin biricikliği ve semiyotik sürece dahil edildiğinde bir başka ifadeyle temsil olgusu bağlamında değerlendirildiğinde kendine özgü anlamı veya anlamları olduğu fikrini çağrıştırmaktadır. Ancak Peirce'ün gösterge teorisi ile furûk ilminin ortaya çıktıkları zeminin farklılığı göz önünde bulundurulmuştur. Nitekim furûk, dil ilimlerinin altında yer alan, klasik İslam düşünce geleneğinin kelimeler arasındaki farkları ortaya koymak üzere ürettiği bir anlayış iken göstergebilim 19. yüzyılda batı medeniyetinin dil içi ve dil dışı bütün göstergeleri incelemek üzere ortaya koyduğu bir disiplindir.

Furûk eserlerinden hareketle İslam âlimlerinin gösterge olgusuna bakışı, temsil anlamı altına giren delâlet, alâmet, emâre, eser, âyet gibi yakın anlamlı kelimelerin aralarındaki farklara ilişkin verilen bilgilerin değerlendirmesi ile belirlenebilir. Nitekim bu farklar, temsil kavramının mahiyetine ilişkin yeterli malzeme sunmaktadır. Dolayısıyla temsili eylemini gerçekleştiren göstergelere ilişkin veriler de mezkûr farklardan elde edilerek modern gösterge türleri gibi bir gösterge tasnifi yapılabilir.

2. FURÛK ESERLERİNDE YER ALAN GÖSTERGE TÜRLERİ

Dilde terâdüf olgusuna itirazın sonucu olarak ortaya çıkan furûk ilmi literatürüne bakıldığında bu eserlerin konularının, aynı anlama sahip olduğu düşünülen kelimelerin aralarındaki ince farkların ortaya çıkarılması olduğu görülür. Temsil anlamı çatısı altında buluşan alâmet, delâlet, emâre, eser gibi kelimeler de eş anlamlı olarak görülen ancak aralarındaki anlamsal farklar nedeniyle furûk eserlerine konu olmuş kelimeler arasındadır. Temsil veya gösterme eylemi, göstergebilim uzmanlarının eserlerine mahiyeti, unsurları ve çeşitleri bakımından konu olmuştur. Öyle ki insan her alanda karşılaştığı göstergeler olmadan düşünemez, eyleyemez veya yaşadığı dünyayı anlamlandıramaz hale gelmiştir. Yolda yürürken karşılaştığımız trafik işaretleri ve levhalardan kullandığımız para birimleri, giysi markaları, gıda paketlerinde bulunan semboller gibi gösterge örnekleri çoğaltılabilir. Ancak gösterge olgusu, yalnızca modern bilimde incelenmiş olmayıp İslam geleneğinde de vaz',²⁶ delâlet başlıkları altında özellikle fıkıh usulü ve Arap dilinde ele alınmıştır. Bununla birlikte bir bilim dalı olarak sistematik hale gelmesi, göstergebilimin batıdaki kurucuları ile olmuştur.

Birçok furûk eserinde, temsil anlamı taşıyan sözcüklerin anlam farklarına değinilmiştir. Arap dili bilginlerinden meşhur furûk yazarı 'Askerî, delâlette aklın her zaman devrede olduğundan söz eder. Dâl ile medlûl arasında zihnî lüzûm ya da iktizâ vardır.²⁷ Ama alâmette böyle değildir. Alâmet, gösterdiği şeyin yalnızca varlığına delâlet eder, onu etkilemez. Alâmet ile delâlet şart, illet ve sebep açısından birbirlerinden farklıdır.²⁸ Alâmet, bir şeyin herhangi bir gereklilik (lüzum) olmadan bir başka varlığa işaret etmesidir.

22 Peirce, *The Collected Papers*, 1994, 5/139.

23 Peirce, *The Collected Papers*, 1994, 2/310.

24 Önder, *Peirce'ün Göstergebilim Anlayışı Açısından Kizb (Yalan) Kavramı*, 43.

25 Abdullah, *Mu'cemü'l-furûk*, 7.

26 Belli bir anlama delâlet etmek üzere, uzlaşılı yoluyla belli bir lafzın tayin edilmesi anlamına gelen vaz' hakkında detaylı bilgi için bk. Mehdi Cengiz, "Molla Lütüfî Özelinde Dilbilim-Vaz' İlişkisi", *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 21/1 (2021).

27 Muhammed b. 'Ala b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî et-Tehânevî, *Keşşâf ıstulâhâti'l-fünûn*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1416–1996), 1/787.

28 Alâmetin usûl terimi olarak şart, sebep, illet gibi kavramlardan farkı için bk. Hasan Ali eş-Şâzelî, "Alâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/355.

Namazdaki tekbirlerin yalnızca bir rükünden diğerine geçişe işaret etmesi buna örnek verilebilir.²⁹ Dolayısıyla burada vaz'î ve aklî göstergeden de söz edilebilir.

‘Askerî delâletin dört şekilde ortaya çıkan kullanımından söz eder. Delâlette kasıt olgusuna özellikle vurgu yapan müellife göre, fail ister kasıtlı ister kasıtsız yapmış olsun fiili kendisinin varlığına delâlet eden *delil* niteliği taşır. Buna, hırsızın arkasında iz bırakması örnek verilebilir. Burada bir kasıt yoktur ancak bu bir delil hükmündedir.³⁰

Muhkem (şüphe barındırmayan) fiiller, her ne kadar failleri onları bu amaçla yapmamış olsa da sahiplerinin bilgisine bir delil niteliğindedirler. Failin herhangi bir işi kasten yapmasını delâlette bir şart olarak kabul edenler hırsızın bıraktığı izi, ona götüren delil olarak öne sürmektedir. Halbuki hırsız, iz bırakmayı amaçlamadığı için bıraktığı iz, delil niteliği taşımaz. Delâlet olarak nitelense bile bu, hırsızın bizzat kendisine delil olması sebebiyledir ki bir anlam ifade etmez. Çünkü dilde ne bıraktığı izin hırsıza karşı delil olarak isimlendirilmesini ne de bizzat kendisinin kendisine delil olarak nitelenmesini engelleyen bir unsur vardır; aksine dilde bu durum caizdir ve meşhurdur. ‘Askerî, buna «قَدْ دَلَّ الْخَارِبُ عَلَى نَفْسِهِ بِرُكُوبِهِ الرَّمْلَ» (Savaşçı çölde bineğine binmek suretiyle kendi aleyhine iz bırakmıştı.) kullanımını örnek vermiştir. Yine bir başka örnek olarak «أَدَّلَكَ الْحَزْنَ» (Hüzünlü görünüyorsun) ifadesini zikretmiştir. Bu örnekte hüzün kişinin hakkında delil durumunda değildir. Delâletin ikinci anlamı ise, kılavuzluk etmektir.³¹ Diğer anlamları şüphe ve emâredir. Delil ise faildir. Yolda topluluğa öncülük veya kılavuzluk edene delil denir. Çünkü önden giderek rehberlik etmektedir. Delâlet mecazen delil diye isimlendirilebilir. Delil de, delâletin fiilden türemiş olan öznesidir. Delil, ibare ve emâre ile ilişkili olarak kullanılır, fakat şüphe anlamında kullanılmaz.³²

Görüldüğü üzere ‘Askerî, gösterge için delil terimini kullanır. Delâlet, “Bir şeyin öyle bir hal ve keyfiyette olmasıdır ki onu bilmekle başka bir şeyin de bilinmesi lâzım gelir.”³³ şeklinde gelen klasik tanımıyla düşünüldüğünde bu tanımın nesnesi delil olur. ‘Askerî, bu tanıma dahil olan her göstergeyi, faili tarafından kasıt taşıyıp taşıyamamasına bakmadan delil kapsamında değerlendirmiştir. Dolayısıyla buradan hareketle kasıtlı ve kasıtsız gösterge türlerinden bahsedilebilir.

‘Askerînin *delâlet ile alâmet* farkını zikrettiği pasajda alâmetin vaz’ yani uzlaşılı yoluyla olduğunu ortaya koyan tanımı şu şekildedir: “Alâmet, ancak o şeyi bilen ve bu bilgide sadece kendisine iştirak eden kimsenin bildiği bir şeydir”. Bu tanıma, gömülen bir şeyi bulmak için alâmet olarak dikilen taş örneğini verir. Zira bu taşın gömülen şeye işaret ettiğini sadece taşı oraya koyan kişi bilir.³⁴ Bu, yorumlayıcının göstergeyi bilen tek fert olmasına örnektir. Ancak bir de göstergenin başkaları tarafından da bilinme durumu vardır. Örneğin el çırpma, bir topluluk tarafından Zeyd’in gelişinin bir göstergesi olarak belirlendiğinde söz konusu gösterge iki veya daha fazla kişi arasında bilinir. Bu gösterge aynı zamanda onu var eden kişilerle mukayyettir. Bu kişilerin göstergenin işlevine son vermesiyle gösterge de işlevini yitirir.³⁵ Sonuç olarak alâmet vaz’; delâlet ise iktizâ yoluyla olur.³⁶ Burada delâlette vaz’ın yanında bir de aklî gerekliliğin olması göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumda bireysel ve toplumsal olmak üzere iki tür gösterge ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle kanun hükmünde yani genel-geçer gösterge ile vaz’î gösterge farkı ortaya çıkmaktadır.

‘Askerî, *alâmet ile âyet* arasındaki fark için âyetin sabit alâmet yani değişmeyen, sürekliliği olan bir gösterge olduğunu ifade etmiştir.³⁷ Burada göstergenin sabitlik özelliğine değinildiği görülmektedir. Yukarıda göstergenin değişebilir olma özelliğine değinildiği belirtilmişti. Dolayısıyla sabit ve değişken gösterge şeklinde iki gösterge türü zikredilebilir.

29 et-Tehânevî, *Keşşâf*, 2/1206.

30 el-‘Askerî, *el-Furûk*, 68.

31 Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Arab Dilinde ve Kuran’da Farklar Sözlüğü*, çev. Veysel Akdoğan (İstanbul: İşaret Yayınları, 2009), 76; el-‘Askerî, *el-Furûk*, 68.

32 el-‘Askerî, *Arab Dilinde ve Kuran’da Farklar Sözlüğü*, 77.

33 Naci Bolay, “Delâlet”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 9/119.

34 el-‘Askerî, *el-Furûk*, 70.

35 el-‘Askerî, *el-Furûk*, 71.

36 el-‘Askerî, *Arab Dilinde ve Kuran’da Farklar Sözlüğü*, 80.

37 el-‘Askerî, *el-Furûk*, 71.

Son olarak ‘Askerî, *alâmet ile resim* ayrımı yaparken alâmetin yani göstergenin gösterge olması için eser veya iz bırakması gerekmediğini dile getirmiştir. Buna; Amr’ın alkışlamasını Zeyd’in geliş alâmeti olarak belirlemesini örnek olarak vermiştir. Bu göstergede herhangi bir belirti ya da iz yoktur.³⁸ Buradan hareketle kendisinden sonra iz veya belirti bırakan ve bırakmayan şeklinde iki gösterge türünden bahsedilebilir.

‘Askerî’ye göre *delâlet ile emâre* farkında delâlet, bir hususta akıl yürütmenin ilme yol açtığı şey konusunda iken emâre ise o hususta akıl yürütmenin zann-ı galibe yol açtığı şey olarak değerlendirilir. Mesela kıblenin yönü, hac esnasında avlanmanın cezası ve zarar görmüş eşya ve emtianın değeri, emâre ile anlaşılır.³⁹

Delâlette akıl yürütme zorunlu iken emârede değildir. Zan bulunduğu emâreyi tercih etmek mümkündür. Zan ile bilgi sahibi olma mümkün olduğundan içtihat edenlerin bir konuda ihtilafa düşmelerine cevaz verilmiştir. Dolayısıyla emârenin kapsam alanı hem aklî hem de şer’î konuları ihtiva ettiğinden delâletten daha geniştir.⁴⁰

‘Askerî, *alâmet ile sîmet* (سيمه) arasındaki farktan bahsederken sîmetin, deve damgaları ve benzer damgalarda olduğu gibi hayvanların vücutlarında ateşle oluşturulan özel bir alâmet biçimi olduğunu söyler. Sîmet, köken itibariyle bir şeyde iz, eser bırakma anlamına gelir. Vesmî (وسمي), ilkbahar yağmuru tabiri de bu köktendir. Çünkü yeryüzünde bir iz bırakmaktadır. Mevsim (Pazar yeri) kelimesi de bu köktendir çünkü pazarcılar orada bir iz bırakırlar.⁴¹

*Alâmet ile eser*⁴² arasındaki farka değinen ‘Askerî, bir şeyin eserinin kendisinden sonra alâmetinin ise önce var olduğunu söylemiştir. Buna, bulutlar ile rüzgarın yağmur alâmetleri, sellerin oluşturduğu kanalların ise yağmurun eserleri (izleri) olmasını örnek olarak vermiştir.⁴³ Bu durumda nesnesinden önce ve sonra gelen şeklinde iki tür gösterge bulunduğu sonucuna varılabilir.

Modern furûk yazarlarından Dâvûd, ‘Askerî’den farklı olarak bazen de secde izi gibi açık bir göstergeye eser denildiğini ilave etmiştir.⁴⁴ Yazar, buna örnek olarak aşağıdaki âyeti zikreder:

(سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ)

“Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir.”⁴⁵

Görüldüğü üzere secde izi namaz kılınması neticesinde oluşan ve açıkça görülen bir gösterge olup namaz kılınmadığında yok olmaktadır. Dolayısıyla eser, bazen açık olurken bazen de gizli olmaktadır. Alâmette ise daima bir zuhur yani açıklık ve ayırt edicilik bulunur. Buna örnek olarak aşağıdaki âyet verilmiştir.⁴⁶

38 el-‘Askerî, *el-Furûk*, 72.

39 el-‘Askerî, *Arab Dilinde ve Kuran’da Farklar Sözlüğü*, 77.

40 el-‘Askerî, *Arab Dilinde ve Kuran’da Farklar Sözlüğü*, 78.

41 el-‘Askerî, *Arab Dilinde ve Kuran’da Farklar Sözlüğü*, 81.

42 Modern furûk yazarlarından Muhammed Dâvûd, sözlük anlamı itibariyle eseri, bir şeyden geri kalan; alâmeti ise bir şeyin kendine özgü özellikleri şeklinde tanımlamıştır. Bu iki lafız arasında ince farklar olduğuna dikkat çeken Dâvûd, bir şeyin tamamının veya büyük bir kısmının yokluğundan sonra geriye kalanın onun eseri, bir başka ifadeyle, izi olduğunu; bunun bazen açık bazen de bilinmek için araştırma ve inceleme gerektirecek kadar gizli veya kapalı olduğunu söylemiştir. Alâmet ise göstergenin apaçık ayırıcı vasıflardan oluştuğunu ifade eder. Bu iki lafız arasındaki anlamsal farka Kur’ân’dan örnek veren Dâvûd, ﴿فَقَبَضْنَا﴾ (Bu yüzden elçinin izinden bir avuç avuçladım.) âyetini zikretmiştir. Burada geçen *min eseri’r-Rasûl* ifadesi ile Cebrail (as)’i atının ayak izlerinin avuçlanması ya da tutulmasının kastedildiğini söyleyen Dâvûd, Cebrail’in Musa (as)’ı almak için indiğinde Sâmîr’in onun ayak izlerinden bir parça avuçladığını zikreder. Bu izler şu anda mevcut değildir. Dolayısıyla onun eseri yani ayırıcı özelliği ise şu anda mevcut olmamasıdır. Bk. Dâvûd, *Mu‘cemü’l-furûki’d-delâliyye fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, 30. Ayrıca âyet meâli için bk. *Kur’ân Yolu* (Erişim 29 Mayıs 2022), Tâhâ 20/96.

Bir diğer *Mucemü’l-furûk* yazarı Abdullah, eser-alâmet farkı konusunda bir şeyin eser yani izinin kendisinden sonra geldiğini, alâmetinin ise kendisinden önce var olduğunu söylemiştir. Buna bulutlar ve rüzgarın yağmur göstergeleri olması örnek verilmiştir. Sellerin açtığı kanalların yağmurun işaretleri olması ise esere örnek olarak zikredilmiştir. Bk. Abdullah, *Mu‘cemü’l-furûk*, 21.

43 el-‘Askerî, *el-Furûk*, 71.

44 Dâvûd, *Mu‘cemü’l-furûki’d-delâliyye fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, 30.

45 el-Fetih 48/29.

46 Dâvûd, *Mu‘cemü’l-furûki’d-delâliyye fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, 31.

{وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ}

“Daha nice işaretler koydu. Yıldızlarla da insanlar yollarını bulurlar.”⁴⁷

Müfessirler buradaki *alâmât* ifadesini yollardaki işaretler ve dağ veya tepe gibi yolda olan kişiye rehberlik edebilecek her türlü şey olarak yorumlamıştır. Dâvûd özetle alâmet ve eser kelimelerinin bir şeye işaret etme veya yönlendirme şeklinde genel bir anlamda buluşması dolayısıyla aralarında anlamsal bir yakınlık olduğunu söylemiştir. Ancak aynı zamanda alâmetin açık bir özellik ve temeyyüz anlamı için tahsis edilirken eserin bazen açık bazen gizli olabileceğini ifade etmiştir.⁴⁸ Bu durumda Dâvûd’un sözlerinden hareketle gösterenin açık ve kapalı (gizli) olmak üzere türleri olduğu görülmektedir.

‘Askerî, *alâmet ile emâre* farkında emarenin kökeni itibariyle zuhur yani açıklık anlamına geldiğini, dolayısıyla emarenin açık alamet olduğunu zikretmiştir. ‘Askerî’den farklı olarak Seyyid Şerif Cürçânî, *emâre ile alâmet* farkını gösterenin, ait olduğu şeyden ayrılması ile ilişkilendirilmektedir. Buna, havada yağmur emâresinin bulunması örneğinde işaret edilen şey olan yağmurdan ayrı bir varlık olarak bulunan bulut gibi bir gösterge örnek olarak verilebilir.⁴⁹ Bir gösterge olarak bulutun varlığı, yağmurun varlığından ayrıdır. Diğer yandan *alâmet-i cünûn*⁵⁰ terkinde deliliğin emâreleri yerine alâmetleri denmesinin nedeni, onun kendi kendine konuşma, öfke krizleri gibi delilik semptomlarının zatından ayrı olmayan temel özelliklerinin olmasıdır. Dolayısıyla iki tür göstergeden bahsedilebilir. Birincisi nesnesinden ayrı bir varlığa sahip olan, ikincisi ise nesnesinin zatından ayrı olmayandır.

Külliyât yazarı Kefevî, *hadd ile alâmet* farkını ele aldığı yerde, haddin ittîrad (اضطراد) ve inikasının zorunluluğundan bahseder ve bunu müfret anlama delâlet eden her şeyin isim olma zorunluluğu ancak aksinin bir başka ifadeyle müfret anlama delâlet etmeyen şeylerin isim olmadığı çıkarımının doğru olmadığını vurgular. Alâmet ise hadden farklı olarak ittîradın şart olduğu ancak inikasının zorunlu olmadığı durumları kapsar. Buna göre her marife takısı (ال) alan kelimenin isimdir ancak bu takıyı almayan her kelimenin isim olmadığı söylenemez. Zira zamirler bu takıyı almasa da isimdir.⁵¹

Delil maddesinde Kefevî delâletin, işaret ettiği şeyin (medlûl) bilgisine yönlendirilmiş alâmet olduğunu söyler. Buna dumanın ateşe delâletini örnek olarak verir. Ardından delili, duyularla elde edilen (hissî)-şer’î, katî-zannî, duyu, akıl, kıyas, haber-i vahid ve nassa ilişkin bütün olguları içine alacak şekilde geniş kullanımından bahseder.⁵² Delil bazen salt aklî olurken bazen de akıl ve nakilden mürekkep olur. Bu durum, naklî delili söyleyenin sadık olduğuna dair bilginin yine akıl yoluyla elde edilmesinden kaynaklanır.⁵³

Kefevî, saydığı delilleri detaylı olarak sınıflandırmıştır. Buna göre *kat’î delil*, bazen aklî bazen de mü-

47 en-Nahl 16/16.

48 Dâvûd, *Mu’cemü’l-furûki’d-delâliyye fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, 31.

49 Muhammed Seyyid Şerif el-Cürçânî, *Mucemü’l-tarifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşavî (Kahire: Dârü’l-Fazilet, 2004), 33. Müstecâbî-Zâde İsmet, *Furûk-ı Elfâz*, çev. Ömer Zülfe (Ankara: Yayınevi, 2011), 46.

50 İsmet, *Furûk-ı Elfâz*, 46.

51 Ebu’l-Bekâ Kefevî, *Külliyâtü Ebi’l-Bekâ*, thk. Muhammed Muhammed Tamir - Enes Şamî (Kâhire: Dârü’l-Hadîs, 1435–2014), 393.

52 Kefevî, ayrıca delâletin irşâd ve hidâyetten daha kapsamlı ve genel olduğunu da savunmuştur. Bk. Kefevî, *Külliyât*, 439. Konuyla ilgili detaylı bilgi veren Muhammed Dâvûd, Kur’ân’daki farkları ele aldığı eserinde *burhan-hüccet-delil* farkının yanı sıra *delâlet, hidâyet ve irşâd* farklarına değinmiştir. Burhan, hüccet ve delilin farklarından bahseden Dâvûd, mezkûr kelimelerin öncelikle sözlük anlamlarını vermiştir. Buna göre burhan, kendisinde hiçbir şüpheye yer bırakmayan delil; hüccet, husumette zafere götüren yol; delil ise doğruya ulaştırıcı şey olarak tanımlanır. Dâvûd, bu üç kelimenin açıklık (vüzûh), iki şeyin arasını ayırma (fasl) ve temyîz anlamları altında bir araya gelebileceklerini söylemiştir. Kur’ân’ın bu kelimeler arasındaki anlam geçişine dikkat ettiğini, dolayısıyla burhanı, müekked sıdkı gerektiren ayırıcı bir hüccet ve şüphe barındırmayan delil olarak kullandığını zikreder. Buna, ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (De ki: “Eğer sözünüzde doğru iseniz kesin kanıtınızı getirin!) (el-Bakara 2/111) âyetini örnek olarak verir. Bk. Dâvûd, *Mu’cemü’l-furûki’d-delâliyye fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, 123. Delilin diğerlerinden farkı ise kendisiyle doğruya ulaşılan alâmet manasında kullanılmasıdır. Buna örnek olarak şu ayet verilebilir: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ﴾ (Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileseydi onu elbet hareketsiz de kıları. Sonra güneşi gölgeye yol gösterici kılmışsındır.) (el-Furkân 25/45). Görüldüğü üzere delil, savunulanın doğruluğunun apaçık göstergesidir. Buna göre delil, diğer üç lafızdan daha genel olup doğruya ulaştırıcı ve yönlendiricidir. Bk. Dâvûd, *Mu’cemü’l-furûki’d-delâliyye fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, 124. Bu anlamda delâletin de açık bilgiye dayanan bir temsil anlamı taşıdığı sonucuna varılabilir.

53 Kefevî, *Külliyât*, 440.

tevâtir haber ile Peygamber (sav) sözü gibi naklî olur. Delilin ve medlûlün kat'î olduğu delâlet türüne *burhan*⁵⁴ denir. Eğer delil, zannî veya yakînî-zannî bir bilgiyse medlûlü de zannî olur. Zira medlûlün sübûtu, delilin sübûtunun bir feridir. Fer de asıldan daha güçlü olamayacağına göre bu tarz delile *iknâî delil* veya *emâre* denir.⁵⁵ Buradan hareketle zannî bilgi içeren delile emâre denildiği görülmektedir.⁵⁶

Delilin gerçekleşme keyfiyetine değinen Kefevî, küllîden küllîye intikal yoluyla olan delili *burhan*, küllîden cüzîye *talil* (tumdengelim) ve cüzîden küllîye doğru olanı *istikrâ* (tümevarım) olarak isimlendirmiştir.⁵⁷ Dolayısıyla bilgiye ulaşma şekline göre göstergeler olarak üç tür daha ortaya çıkmaktadır.

İstidlâlin gerçekleşme şekline göre delili *burhan-ı innî* ve *burhan-ı limmî* olarak ayıran Kefevî, ilkin ma'lûlden illete doğru olan ikincisine ise illetten ma'lûle doğru olan delil demiştir.⁵⁸ Fahreddin Râzî'nin (ö. 606/1210) bu iki tür delil için verdiği örneği zikretmiştir. Buna göre mahluktan Hâlika geçişle olan delil, burhan-ı innî iken Hâlikten mahlukun varlığın bilgisine ulaştıran delil ise burhan-ı limmîye örnek verilebilir.

Delil türlerinden sonra delalet türlerine geçen Kefevî öncelikle *lafzî* ve *gayr-i lafzî* olarak ayrılan delilin her birinin vaz'î, aklî ve tabii olarak ayrıldığını söyler. Lafzî vaz'î delâlet, dildeki lafızların medlûllerine delâleti şeklindedir. Lafzî aklî delâlete, lafzın varlığının söyleyenin varlığına delâleti örnek verilir. Lafzî tabii delâlete ise ح! (Ah!) ünleminin ağrıya delaleti; gayr-i lafzî vaz'î yazı, parmakla sayı sayma gibi örnekler verilirken gayr-i lafzî aklî delâlete masnu' ürünlerin bir sani' yani yapana işareti örnek verilmiştir. Gayr-i lafzî tabii delâlete ise yüzün kızarmasının utanmaya delaleti örnek olarak verilir.⁵⁹ Lafzî, gayr-i lafzî delâlet, göstergenin bulunduğu varlık mertebesi itibariyle yani dilde veya dil dışında bulunanlar şeklinde ayrılırken vaz'î, tabii ve aklî gösterge çeşitleri, dilde veya dil dışında iken aklın, işaret ettiği şeye (anlam veya neşen) ulaştığı yol bakımından tumdengelim yoluyla tasnif edilmiştir. Zira akıl, vaz'î aracılığıyla medlûlün bilgisine ulaşıyorsa buna vaz'î, doğal bir şekilde ulaşıyorsa tabii, yine kendisi aracılığıyla yani sadece idrak edip düşünerek ulaşıyorsa da aklî delâlet denmektedir.⁶⁰

Beyan amacıyla ortaya çıkan delâlet ise kelimelerin oluşumunda belli bir düzen içinde yan yana dizilmiş olan seslerin tayininde görüldüğü üzere şahsî vaz'î yoluyla olabileceği gibi içinde buldukları kalıp veya formlarını vaz'î etme gibi nev'î vaz'î ile de olabilir. Aynı zamanda küllînin cüzîye, melzûmun aklî lâzıma delâleti gibi *aklî delâlet*, kemerin uzunluğunun boyun uzunluğuna delâleti ve ateşten kalma küllerin çokluğunun misafirin çokluğuna delaletinde görüldüğü gibi *sıradan delalet* (العادية) türleri de mevcuttur.⁶¹ Aynı şekilde tekidin şüpheyi gidermesi veya bir şeyi inkâr edene cevaben kullanılan *hitâbî delâlet* türü vardır. Delâlet bazen de *kavlî* ve *fiilî* olarak ayrılır. Kavlî olan aklî, vaz'î, hitâbî veya sıradan olabilir. Fiilî olan teşbihin mecaza delaleti gibi olursa aklî olur veya (يوقنور راسيات) (yerinden kalkmaz kazanlar)⁶² tamlaması-

54 Burhan-delil-hüccet ve beyyine arasındaki farklara değinen Abdullah, burhanı bilimsel, anlamlı ve kesin hüccet şeklinde tanımlar. Zan ifade ederse buna delil denir. Savunulan şey beyânî ifade açısından sabit olursa buna da beyyine denir. Düşmana karşı kendisiyle zafer kazanıldığında ise hüccet denir. Hüccet, önermeleri doğrulanmış olsun veya olmasın her türlü delili kapsadığından daha genel kabul edilmiştir. Bk. Abdullah, *Mu'cemû'l-furûk*, 31.

55 Modern furûk yazarlarından Yesûî de *Küllîyyât*'a atıf yaparak delil-alâmet-emâre farkına değinmiştir. *Ferâidü'l-luga* yazarı Yesûî (ö. 1356/1937), alâmet-delil-emâre ve burhan-delil-hüccet-beyyine farklarını ele almıştır. Alâmet-delil-emâre farkı için Kefevî'nin *Küllîyyât*'ından alıntı yapan yazar, sözlük anlamı itibariyle alâmetle emârenin aynı olduğunu ancak emârenin, yağmurun göstergesi olan bulut gibi işaret ettiği şeyden ayrı bir varlığının olması itibariyle alâmetten farklı olduğunu söyler. Delil ise duman ve ateş gibi medlûlü ile birlikte var olan yani ondan sonra veya önce değil onunla birlikte meydana gelen göstergedir. Alâmet aynı zamanda yolculara kılavuzluk etmesi amacıyla yollara koyulmuş işaretlerdir. Aynı şekilde Seyyid Şerif Cür-cânî'den alıntı yapan yazar, emârenin kelime anlamı itibariyle alâmet ile aynı olduğunu ancak terim olarak kendisinin bilgisinin medlûlünün bilgisini zannî olarak gerektirdiği bir temsil çeşidi olduğunu söyler. Buna bolluğun yağmura nispeti örnek verilebilir. Bk. el-Eb Henri Lammens Yesûî, *Ferâidü'l-luga fi'l-furûk* (Beyrut: el-Matbaatü'l-Katolikiyye, 1306-1889), 215. Nitekim bolluk her zaman yağmuru göstermez. Mutlak olarak değil, zannî bilgi ile kurulan bir irtibattır. Dolayısıyla emârede, göstergenin nesnesi ile ilişkisi varlıkları birbirini zorunlu olarak gerektirmeyecek şekildedir.

56 Kefevî, *Küllîyyât*, 440.

57 Kefevî, *Küllîyyât*, 440.

58 Kefevî, *Küllîyyât*, 440.

59 Kefevî, *Küllîyyât*, 441.

60 Kefevî, *Küllîyyât*, 441.

61 Kefevî, *Küllîyyât*, 441-442.

62 Sebe' 34/13.

nın kazanların büyüklüğüne delâleti gibi olursa normal delâlet olur. Belâgat âlimlerinin kullanımına uygun olacak şekilde nazmın değişikliğinin nükteye delâleti ise fiilî hâtâbî delâlet türüne örnektir. Kavî ve fiilî delâletin yanı sıra bir de hâlî delil bulunmaktadır. Bu da hazfîn i'câza delaleti gibi hâlî aklî ya da hazfîn, muradın ortaya çıkarılması ve tayinine delâleti gibi sıradan ('âdî) yahut yine hazfîn ta'zîm ve tahkîre delâleti gibi hitâbî delâlet olarak türlere ayrılır. Bunlardan sonra Kefevî, ayrıca sem'î delil türünden bahseder. Sem'î delilden kasıt fikhîçilerin şer'î delil dedikleri işitilen lafzî delildir. Sem'î deliller dörde ayrılır. Bunlar sübûtu ve delâleti kat'î, sübûtu kat'î delâleti zannî, sübûtu zannî delâleti kat'î, sübûtu zannî delâleti zannî olanlardır.⁶³

Yukarıdaki bilgilerden hareketle temsil anlamı taşıyan sözcükler, temel ve ayırıcı özellikleri zikredilerek aşağıdaki gibi tanımlanabilir.

1. Emâre: Nesnesinden ayrı olarak bir varlığı bulunan (sis-yağmur ilişkisi), bazen akıl yürütme ile bazen de onun dışında bir bilgi kaynağı ile zannı galibe ulaştıran, hem şer'î hem de aklî konularda kullanılan bir göstergedir.
2. Alâmet: İşaret ettiği nesnesinin zatından olan, bir başka ifadeyle ondan ayrı bir varlığa sahip olmayan (cünûn alâmetleri), açık olan, nesnesinden önce gelen (bulut-yağmur ilişkisi), bireysel veya öznel (taş ile gömü ilişkisi) olan ve vaz' yoluyla meydana gelen göstergedir.
3. Delâlet: Zorunlu olarak akıl yürütme ile gerçekleşen, bilimsel ve kesinlik derecesi yüksek bir bilgiye ulaştıran, kasıtlı veya kasıtsız olabilen, toplumsal, değişken, herkesin delil olarak kullanabileceği genel-geçer (âlem-yaratıcı ilişkisi) bir temsil eylemidir. Delâletin kendisi ile gerçekleştiği şeye delil denir.
4. Eser: Açık veya gizli olabilen, işaret ettiği nesneden sonra var olan (sel kanalları-yağmur ilişkisi) göstergedir.
5. Âyet, sabit bir gösterge; resim ise kendisinden sonra iz bırakan gösterge olarak tanımlanabilir.

Furûk eserleri bağlamında temsil olgusuna ilişkin mezkûr bilgiler ve yukarıdaki anlamlar dikkate alındığında yeni bir gösterge tasnifi yapılabilir. Her ne kadar İslam âlimleri furûk eserlerinde gösterge tasnifi yapma amacıyla konuyu ele almadıysa da kelimeler arasındaki ince farklardan hareketle aşağıdaki gibi bir tasnifi önermek mümkündür.

1. Kasıtlı olup olmamasına göre;
 - a. Kasıtlı gösterge: Amr'ın Zeyd'in içeri girmesi için el çırpması (Bir oyun esnasında tahayyül edilebilir.),
 - b. Kasıtsız gösterge: Hırsızın evden çıkarken bıraktığı iz (Bir parmak izi olabilir.).
2. Kullanımına göre;
 - a. Bireysel gösterge: Birinin bir şeyi bir yere gömmesi ve gömdüğü yere taş dikmesi ancak bu bilgiyi kimseyle paylaşmaması,
 - b. Toplumsal gösterge: Dil, trafik işaretleri vb.
3. Kaynağına göre;
 - a. Doğal (tabiî) gösterge: Bulutların yağmurun gelmesine işaret etmesi,
 - b. Uzlaşılı yollu (vaz'î) gösterge: Dil veya trafik işareti gibi toplumda uzlaşılı yoluyla konulmuş göstergeler,
 - c. Akıl yürütme yoluyla elde edilen (aklî) gösterge: Alemin yaratıcıya delâlet etmesi,
 - d. Nakil yoluyla ulaşılan (naklî) gösterge,
 - e. İşitilen (sem'î) gösterge.
4. Değişkenliğine göre;
 - a. Sabit gösterge: Kur'ân âyetleri,
 - b. Değişken gösterge: Bireysel veya toplumsal göstergelerden herhangi biri.
5. İşaret ettiği nesneye göre;
 - a. Nesnesinden önce var olan gösterge: Bulut ve rüzgâr yağmurdan önce ortaya çıkar ve yağmurun alâmeti olurlar.

63 Kefevî, *Külliyât*, 442.

- b. Nesnesinden sonra var olan gösterge: Sellerden oluşan su kanalları da yağmur alâmetidir ancak yağmurdan sonra ortaya çıkarlar.
6. Belirti alıp almamasına göre;
 - a. Belirtili gösterge: Zanlının üstündeki kanın katil olabileceğini göstermesi,
 - b. Belirtisiz gösterge: Amr'ın alkışının Zeyd'in gelişini göstermesi; burada hiçbir belirti bulunmamaktadır.
7. Görünürlüğüne göre;
 - a. Açık gösterge: Yaralı bir insanın vücudundaki kan,
 - b. Kapalı gösterge: Bir hastalıktan ötürü duyulan ağrı.
8. Nesnesi ile ontolojik ilişkisine göre
 - a. Bitişik gösterge: Ateşi gösteren duman,
 - b. Ayrık gösterge: Yağmura işaret eden sis.
9. Epistemik değerine göre;
 - a. Zannî bilgiye ulaştırıcı gösterge: Kible yönü emâreleri,
 - b. Kesin veya bilimsel bilgiye ulaştırıcı (kat'î) gösterge: Âlemin yaratıcıya delâleti.
10. Bilgiye ulaştırma şekline göre;
 - a. Burhan: Küllîden küllîye intikal yoluyla delalet,
 - b. İstikra (Tümdengelim): Küllîden cüzîye intikal yoluyla delalet,
 - c. Temsil (Tümevarım): Cüzîden küllîye intikal yoluyla delalet.
11. İstidlalin gerçekleşme şekline göre;
 - a. Burhan-ı innî: Ma'lûlden illete (Mahluktan Hâlîka),
 - b. Burhanı limmî: İlletten ma'lûle (Hâlîktan mahluka).
12. Vaz' edilme şekline göre;
 - a. Şahsî vaz'î gösterge: Kelimenin belli sesler dizisinden oluşması,
 - b. Nevî vazî gösterge: Kelimenin kalıp veya formu.
13. Beyana konu olması açısından;
 - a. Kavî gösterge,
 - b. Fiilî gösterge,
 - c. Hâlî gösterge.

Görüldüğü üzere furûk eserlerinde yer alan temsil anlamı taşıyan lafızlar arasındaki farklardan hareketle yeni bir gösterge tasnifi önerilmiştir. Buna zemin hazırlayan furûk ilminin, kelimeleri birer gösterge olarak ele alarak işaret ettikleri anlamların öznelliğini kabul etmesi modern gösterge algısı ile örtüşmektedir. Zira her gösterge, içinde bulunduğu semiyotik süreç bakımından biriciktir ve bu da taşıdığı anlamların o sürece özgü olması ile sonuçlanır. Bu bakımdan gösterge, kendi içinde türlere ayrılmaktadır. Bu çalışmada, günümüze kadar yapılan en sistematik ve özgün tasnif olması nedeniyle örnek olması bakımından Peirce'ün gösterge tasnifi bir model olarak verilmiştir. Ardından furûk eserlerinde İslam âlimlerinin gösterge olgusuna ilişkin verdiği bilgilerden hareketle yeni bir tasnif yapılmıştır.

SONUÇ

Dil içi ve dil dışı göstergeleri inceleyen göstergebilimin kurucusu olarak bilinen Peirce, soyut kelimelerin açık anlamlarının bilinmesinin onların birer gösterge olarak ele alınıp incelenmesi ve semiyozis işlemi sonucu açık ve net anlamlarının bulunması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu şekilde her bir kelimenin kendine özgü anlamı olmakta ve bu anlamla ona benzer veya yakın diğer lafızlardan ayrılmaktadır. Bu düşünceden hareketle semiyotik analizle birlikte kelimeler arasındaki anlam farklarının bulunabileceği sonucu doğmaktadır.

Peirce'ün ortaya attığı göstergenin anlamı itibariyle biricikliği düşüncesine, ortaya çıkış nedenleri ve mahiyetleri aynı olmasa da bir fikir olarak İslam geleneğinde furûk eserlerinde rastlanır. Zira furûk ilmi benzer veya yakın anlamlı kelimeler arasındaki anlam farklarını ve inceliklerini keşfetmeyi hedeflemektedir. Bu açıdan göstergebilim ile furûk ilmi ortak bir yönde paydada yani gösterge veya kelimenin biricikliği fikrinde buluşmaktadır.

Göstergebilim, Peirce ile sistematik bir gösterge tasnifine kavuşmuştur. Peirce gösterge tasnifini, semiyozis unsurlarının (gösterge, nesne, yorumlayan düşünce) dâhil olduğu varlık kategorilerine göre düzenlemiştir. Dolayısıyla göstergeyi, daha çok varoluşsal açıdan tasnif etmiştir. Buna nesnesi nitelik olarak bulunan ikon ile nesnesi mevcut olan indeks örnek verilebilir.

Furûk eserlerinde temsil anlamı taşıyan kelimeler arasındaki anlamsal farkları ortaya koyan müelliflerin bu farklara binaen zikrettiği bilgilerden hareketle gösterge türleri ortaya koyulmuştur. Bu türler; göstergenin kaynağı, görünürlüğü, kasıtlılığı, değişkenliği, nesnesi ile ontolojik ilişki kurup kurmaması, kullanımı, içerdiği bilginin türü, epistemik değeri gibi birçok farklı açıdan ele alındığı görülmüştür. Farklı bir tasnif olarak modern gösterge türleri Peirce'ün teorisinde görülürken İslâm âlimlerinin de farklı bir bağlamda gösterge tasnifi yaptığı ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdullah, Muhammed Ferid. *Mu'cemü'l-furûk fi'l-meânî*. Beyrut: Dârü'l-Mevâsim.
- Ahmer, Faysal. *Mu'cemü's-simyâiyât*. Beyrut: Darü'l-'Arabiyye li'l-'Ulûm, 2010.
- 'Askerî, Ebû Hilâl. *Arab Dilinde ve Kuran'da Farklar Sözlüğü*. çev. Veysel Akdoğan. İstanbul: İşaret Yayınları, 2009.
- 'Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl. *el-Furûku'l-lügâviyye*. Kâhire: Dârü'l-'İlm ve's-Sekâfe, 1417/1997.
- Bolay, Naci. "Delâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/119. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Furûk-ı hakkı*. Dersâdet: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1307/1890.
- Cengiz, Mehdi. "Molla Lütfi Özelinde Dilbilim-Vaz' İlişkisi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/1 (2021).
- Cürcânî, Muhammed Seyyid Şerif. *Mucemü't-tarifât*. thk. Muhammed Sıddık el-Miñşâvî. Kahire: Dârü'l-Fazilet, 2004.
- Dâvûd, Muhammed Muhammed. *Mu'cemü'l-furûki'd-delâliyye fi'l-Kur'ani'l-Kerim*. Kahire: Dâru Garib, 1428/2008.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Edebü'l-kâtib*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988.
- İsmet, Müstecâbi-Zâde. *Furûk-ı Elfâz*. çev. Ömer Zülfe. Ankara: Yayınevi, 2011.
- Kara, Ömer. "el-Furûku'l-Luğâviyye'nin Bir Kur'an ilmi Olma İmkânı Üzerine". *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*. ed. Bilal Gökçir vd. İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009.
- Kefevî, Ebu'l-Bekâ. *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ*. thk. Muhammed Muhammed Tamir - Enes Şami. Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 1435/2014.
- Kılıç, Hulusi. "Furûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 13. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Martin, Bronwen - Ringham, Felizitas. *Key Terms in Semiotics*. New York: Continuum, 2006.
- Müneccid, Muhammed Nureddin. *et-Terâdüf fi'l-Kur'âni'l-Kerim (Beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk)*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1417/1997.
- Necefî, Ali Ekber b. Mahmûd. *et-Tuhfetü'n-nizâmiyye fi'l-furûki'l-istilâhiyye*. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1339/1921.
- Önder, Şeyma Gülsüm. *Peirce'ün Göstergebilim Anlayışı Açısından Kizb (Yalan) Kavramı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Peirce, Charles Sanders. *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. ed. John Deely. 8 Cilt. PDF: Cambridge: Harvard University, 1994.
- Rifat, Mehmet. *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Harisî. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1408/1988.
- Şâzelî, Hasan Ali eş-. "Alâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 2. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Tehânevî, Muhammed b. 'Ala b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî. *Keşşâf Istilâhâti'l-Fünûn*. thk. Ali Dehrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1416/1996.
- Yesûî, el-Eb Henri Lammens. *Ferâidü'l-lüga fi'l-furûk*. Beyrut: el-Matbaatü'l-Katolikiyye, 1306/1889.

EXTENDED ABSTRACT

Charles Sanders Peirce, the founder of semiotics, talks about a process in which the basic components of the theory of sign, which he built on how representation takes place, are related. He calls this process semiosis. He lists the elements of semiosis as sign, object, interpretants and ground. The first element of semiosis, which he defines as something pointing to the other and representing its existence, is the sign that is the subject of this action. What the sign replaces in order to indicate its existence is its object. On the other hand, the aspect of pointing to the object of the sign is called the ground, and the meanings that emerge by considering this aspect are called interpretant (sign thoughts). Peirce classifies sign, object and interpretants according to the categories of being he developed. While reaching nine of them in the sign, he then details these species and obtains a large number of it. The most famous of these species are known as icon, index and symbol.

Peirce argues that abstract words can reach their clear meanings only when they are examined as signs. He proposes a unique meaning method that reveals the semantic difference of abstract concepts compared to their counterparts with the method of sign analysis. In this respect, a connection can be established between Peirce's theory of signs and the furūq, which examines the meaning differences of closely related words. The science of furūq was come up by those who completely or partially reject the phenomenon of *tarāduf*. As a matter of fact, the subtle differences between words with close meanings make each word unique in its range of meanings. Although there are differences between the furūq and the semiotics of Peirce in terms of the basic thought system and nature they emerged, the uniqueness of the sign and the semantic uniqueness of each word meet at the point. This point is the relational context that makes the main thesis of the article possible.

In Peirce semiotics, the scientific analysis and classification of the sign, which is the agent of the act of representation, as an independent phenomenon is important in terms of presenting a systematic model. In this context, the point of view of Islamic scholars on the phenomenon of sign can be followed, based on the differences in meaning between the words that have the meaning of representation in the works of furūq. In this context, this study deals with the differences between the words that seem close in meaning of representation such as *'alāma, sīma, āya, amāra, athar* in Arabic and Turkish furūq literature, especially in *al-Furūq al-Lughaviyya* of 'Askarī. Although all of these words are used in the sense of "a thing that points or shows a being", it has been revealed that there are some differences between them. For example, while the *amāra* has a separate existence from its object, the *'alāma* cannot be separated from its object. Examples of this are the relationship between fog and rain, and portents of madness. Fog has a separate existence from rain, but the manifestations of madness are qualities inherent in the person and ontologically inseparable from him. Likewise, while the *āya* carries the meaning of stability, the *dalāla* has the characteristic of variability. For, while a word's signification or the word that was revealed to signify a meaning may change over time, the *āya* of the Qur'ān or the existence of nature among the verses pointing to Creator do not change with the passage of time, it is fixed as a sign.

As a result of this analysis, sign types have been determined according to whether it is intentional or not, its use, the object it signifies, whether it has symptoms, its visibility, its epistemic value, its way of conveying information and others. Examples of these are explicit-implicit, explicit-unspecified, burhān-istiqrā-tamthīl, constant-variable etc. Therefore, in this study, it is aimed to find and classify the sign types mentioned in the works of furūq. Accordingly, in the first part of the article, the relationship between the furūq and semiotics is mentioned and Peirce's sign types are explained in terms of being a model. In the second part, based on the semantic differences between the words that have the meaning of representation, the types of signs mentioned by Islamic scholars are classified.

As a result, although it is not systematic as in Peirce's classification of sign types, the types that reveal the subtleties of the meaning of representation in the furūq works written in the Islamic tradition are specified. While Peirce, who is based on the categories of existence, deals with the classification of signs in terms of the difference in the ways of representing the existence of the object (such as the icon, which is known for its similarity to the object), there is information on the subject in different fields such as fiqh and language in the Islamic tradition, in different contexts.